

УДК 347.965.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.32>

АДВОКАТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО РОЗВИТОК

Фурса С.Я.,

*докторка юридичних наук, професорка,
президент ГО «Центр правових досліджень Фурси»,*

Заслужена юристка України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3023-5287>

e-mail: fursa_2003@ukr.net

Фурса Є.І.,

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін*

Київського університету права НАН України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9496-1256>

<http://www.researcherid.com/rid/M-2156-2016>

e-mail: fursa_2003@ukr.net

Фурса С.Я., Фурса Є.І. Адвокатське самоврядування в Україні та його розвиток.

Стаття присвячена аналізу історичного розвитку законодавства про адвокатуру, її організаційну структуру, зокрема, адвокатське самоврядування, вимоги, які пред'являються до адвоката у порівняльному аспекті ст. 2 Закону України «Про адвокатуру» [1] та ч. 2 ст. 6 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2]. Проаналізовано питання про роль адвокатури та окремого адвоката у суспільстві. Обґрунтовано, що адвокатське самоврядування має забезпечити адвокатів тією системою гарантій, яка дозволить їм кваліфіковано та законно працювати, належно і неупереджено виконувати свої функції. Тому внутрішня організаційна структура адвокатури має сприйматися в контексті виконуваних адвокатським самоврядуванням функцій і це справа самих адвокатів. Запропоновано створити спеціальний *третейський суд адвокатів*, з відповідними повноваженнями з розгляду звернень осіб та адвокатів на правопорушення, що мали місце в діяльності адвоката, його повноваження та способи їх реалізації. Третейський суд адвокатів доцільно ввести замість дисциплінарних палат кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури з передачею повноважень такому суду не тільки щодо застосування відповідних дисциплінарних санкцій до адвокатів, а й вирішення інших спірних питань та компенсації завданої шкоди, що потребуватиме внесення змін до Закону. Іншим способом запровадження третейського суду адвокатів запропоновано поряд з відповідними комісіями внести зміни до Статуту Національної асоціації адвокатів України [3] (далі – НААУ) також про повноваження суду застосовувати відповідні санкції до адвокатів та встановлювати інші обов'язки адвоката, а право вибору органу, до якої звернеться конкретна особа, залишити за скаржником. Проаналізовано структуру НААУ та висловлена думка про доцільність існування у ній певних комітетів. Обґрунтована думка про необхідність проведення відповідних реформ в адвокатурі з метою її самоочищення, однак цей процес краще започатковувати самим адвокатам.

Ключові слова: адвокатура, адвокатське самоврядування, гарантії, адвокатська діяльність, третейський суд адвокатів, Національна асоціація адвокатів України, кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури, Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури, дисциплінарна відповідальність адвоката, статут, відшкодування шкоди.

Fursa S.Ya., Fursa E.I. Bar self-government in Ukraine and its development.

The article is devoted to the analysis of the historical development of legislation on advocacy, its organizational structure, in particular, advocacy self-governance, the requirements imposed on the

advocate in the comparative aspect of Art. 2 of the Law of Ukraine «On Advocacy» and part 2 of Art. 6 of the Law «On Advocacy and Advocacy Activities». The issue of the role of the legal profession and the individual lawyer in society is analyzed. It is well-founded that the self-government of the bar should provide lawyers with a system of guarantees that will allow them to work competently and legally, to perform their functions properly and impartially. Therefore, the internal organizational structure of the bar must be perceived in the context of the functions performed by the bar self-government, and this is the business of the lawyers themselves. It is proposed to create a special arbitration court of advocates, with appropriate powers to consider appeals by persons and advocates for offenses that took place in the activities of the advocate, his powers and methods of their implementation. It is expedient to introduce the arbitration court of advocates instead of disciplinary chambers of qualification and disciplinary commissions of the bar and The Higher Qualification and Disciplinary Commission of the Bar with the transfer of powers to such a court not only regarding the application of appropriate disciplinary sanctions to lawyers, but also the resolution of other disputed issues and compensation for the damage caused, which will require amendments to the Law. In another way of introducing an arbitration court of lawyers, it is proposed, along with the relevant commissions, to make changes to the Statute of the National Association of Lawyers of Ukraine (hereinafter – NAAU) also on the authority of the court to apply appropriate sanctions to lawyers and establish other duties of a lawyer, and the right to choose the body to which a specific person, leave for the complainant. The structure of NAAU was analyzed and an opinion was expressed about the expediency of the existence of certain committees in it. There is a well-founded opinion about the need to carry out relevant reforms in the bar in order to self-purify it, but it is better to initiate this process by the lawyers themselves.

Key words: advocacy, advocacy self-governance, guarantees, advocacy activity, arbitration court of advocates, National Association of Advocates of Ukraine, qualification and disciplinary commissions of the advocacy, Higher qualification and disciplinary commission of the advocacy, disciplinary responsibility of the advocate, statute, compensation for damages.

Постановка проблеми. Наша держава переживає складні воєнні часи і адвокатура України як частина державного устрою та кожен з адвокатів як частина суспільства відчуває на собі всі тяготи такого стану. Тому цілком виправдано звертати увагу фахівців на ті історичні моменти, які можна і потрібно пов'язувати з українською самобутністю та набуттям Україною незалежності.

Отже, історія адвокатури України складає величезний пласт інформації, яку варто досліджувати та вивчати, а також, виходячи із її аналізу робити висновки про той чи інший період нашої державності. Така інформація є багатоаспектною, тому потребує наукового аналізу законодавство про адвокатуру, зокрема, про її організацію та адвокатське самоврядування у контексті необхідності створення третейського суду адвокатів.

Стан опрацювання цієї проблематики здійснювався у працях Бакаєнкової Н.М. [4], Бочуляк Н.І. [5] та ін., але вона потребує і подальшої розробки, тому автори поставили собі за мету запропонувати нові підходи до організації адвокатського самоврядування, обґрунтували доцільність створення третейського суду адвокатів, який розглядатиме питання про дисциплінарну відповідальність адвокатів тощо.

Метою статті є аналіз новітньої історії адвокатури України і політико-правове явище, яким було правління В. Януковича, «продуктом» якого став Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – Закон). Здається, що з 2012 року минуло небагато років і саме тому відповідний Закон не набув ґрунтового аналізу, але він започаткував нову формацію адвокатури України, яка вийшла з під контролю Міністерства юстиції України, ознаменував виникнення Національної асоціації адвокатів України та істотно змінив підходи до адвокатської діяльності.

Виклад основного матеріалу. В світлі особливостей періоду правління В. Януковича цілком зрозумілою стала вимога ч. 2 ст. 6 Закону щодо допустимості для адвокатів мати непогашену чи незняту судимість за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також нетяжкого злочину, за який призначено покарання у виді позбавлення волі. Отже, кримінальні правопорушення, за які не призначено покарання адвоката у виді позбавлення волі, допустимі!? У попередній редакції ст. 2 Закону України «Про адвокатуру» містилася однозначна вимога: «Адвокатом не може бути особа, яка має судимість». Тому виникає запитання, а навіщо владі В. Януковича потрібно було зменшувати вимоги до адвокатів?

Відповідь очевидна і впливає із сутності нововведення – криміналізація адвокатури і, відповідно, судочинства, які мали слугувати тій владі. Довести цю гіпотезу не складно звернувшись до Кримінального кодексу України [6] (далі – КК). Так, за ст. 384 КК України, що передбачає відповідальність за *введення в оману суду або іншого уповноваженого органу шляхом подання завідомо недостовірних або підроблених доказів, встановлене покарання: виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років*. Тобто, навіть за таке кримінальне правопорушення, яке призводить до «викривлення» наступного рішення суду, адвокати не можуть бути позбавлені свого статусу, оскільки у санкції цієї норми не передбачено позбавлення волі.

Дійсно, така норма може розцінюватися як демократична, до речі, як і факт, що Україною керувала двічі судима особа, але які етичні вимоги можуть ставитися до адвокатів, якщо для їх поведінки допустимими вважаються кримінально-карані діяння? Але навіщо владі В. Януковича у 2012 році було вводити структурування адвокатського самоврядування? Якщо зі зміною підходу до допустимості судимості адвокатів все очевидно і коментарі тут зайві, то впровадження структури органів адвокатського самоврядування мало ту саму мету. Виходячи із реальної сутності діяльності влади В. Януковича і намагання «структурувати» правосуддя та призначити «доглядача» за ним, стане зрозумілим, що аналогічним чином намагалися структурувати й адвокатуру, щоб керувати нею... Зроблені авторами висновки ні в якій мірі не можна сприймати як намагання поставити під сумнів сучасну модель НААУ або адвокатське самоврядування, але розглядаючи питання концептуально, варто визнати, що будь-яка модель з часом розвивається та видозмінюється, тому її слід досліджувати в динаміці і спостерігати за тими тенденціями, які властиві моделі в певний період часу.

Якщо адвокатське самоврядування можна асоціювати з об'єднанням тих, хто захищає права та інтереси інших осіб, то питання може стояти й про зворотній бік, а хто і якими засобами захищатиме власні права та інтереси адвокатів від можливих переслідувань або тиску з боку влади і навіть суспільного осуду. Тому висловимо декілька думок, які стосуються функціонального сприйняття ролі і діяльності адвокатів, а також НААУ.

Перша думка пов'язана з тим, *а як адвоката нині сприймає суспільство*. Так, українські адвокати мають захищати права військовополонених росіян, які обвинувачуються у вчиненні злочинів на території України, але ж може здаватися, що вони повинні сприяти державі у звинуваченні злочинців. Однак, це поверхневий погляд на функції адвоката, оскільки хороший адвокат працює в інтересах свого клієнта і мусить виконувати свою роботу якісно, тобто на користь конкретного клієнта.

Головний критерій діяльності адвоката полягає в тому, щоб обвинувачення здійснювалося законно і наступний вирок суду не викликав сумніву в упередженості або незаконності [7], оскільки це елемент правової держави, який перевіряється Європейським судом з прав людини на правильність висновків суду, законність застосування процедури і роль адвоката в судочинстві в такому контексті важко переоцінити. Отже, адвокатська діяльність – це певний фільтр і чим краще він працює, тим менше звернень буде до міжнародних судів і тим більше будуть довіряти правосуддю в нашій державі, а це інвестиції та можливість вступу України до Європейського Союзу.

Отже, адвокатське самоврядування має забезпечити адвокатів тією системою гарантій, яка дозволить їм кваліфіковано та законно працювати, щоб вони могли не озираючись на владу належно і неупереджено виконувати свої функції. Тому внутрішня організаційна структура адвокатури має сприйматися в контексті виконуваних адвокатським самоврядуванням функцій і це справа самих адвокатів – визначати ті напрямки, які вони вважають важливими, щоб утворювати відповідні структурні підрозділи.

Однак, при формуванні інформаційної політики НААУ слід звернути істотну увагу на особливості спеціальної інформаційної платформи, яка буде орієнтована на суспільство. Так, НААУ і, зокрема, «В. Гвоздій окремо акцентував увагу на тому, як важливо забезпечувати право на захист кожному громадянину України, навіть якщо це вимагає від адвокатів працювати на окупованих територіях. Також Валентин Гвоздій засудив спроби оголошувати таких адвокатів колаборантами та розповів про відповідну заяву Ради адвокатів України, ухвалену на останньому засіданні органу адвокатського самоврядування» [8]. Ця інформація розміщена на інформаційних ресурсах НААУ, але вона потребує поширення і донесення її до широких верств населення, щоб люди зрозуміли, адвокати придуть їм на допомогу навіть в тих випадках, коли суспільство вже

засудило певну людину у вчиненні злочину лише через те, що в засобах масової інформації вже нависли на неї певний ярлик. Необхідно пояснювати людям, що адвокату доводиться заходити до камери, у якій перебуває людина, яка визнається серійним вбивцею і маніяком та залишатися з ним наодинці, оскільки закон зобов'язує надавати такій людині правничу допомогу і адвокат має це робити якісно.

Коли адвокат не перебуває на службі і не займає посаду в державі – агресорі, а виконує правову функцію в інтересах українських громадян, то не можна кваліфікувати його дії як колабораціонізм і такий сенс діяльності адвокатів та інші проблемні аспекти діяльності адвокатів[9] має бути донесений до суспільства в засобах масової інформації, орієнтованих на пересічних громадян.

Тому акцент у відносинах адвокатури та суспільства має ставитися на тому, що НААУ має реагувати публічно на всі питання, які стосуються адвокатури [10]. Істотною недовіра з боку суспільства до адвокатури може стати передумовою для спроб її реформувати або позбавити адвокатської монополії. Більше того, багатьом адвокатам відомий скепсис, який проявляють клієнти при зверненні до адвокатів, оскільки таке відношення випливає з випадків надання деякими адвокатами неякісної правничої допомоги, негативних рішень судів, в яких права громадян захищали адвокати, засобів масової інформації і навіть кінофільмів, де роль адвокатів висвітлюється негативно. Тому у суспільстві на всіх адвокатів поступово нависає ярлик, що вони не здатні захистити права, а лише ставлять собі за мету отримувати великі гонорари тощо.

Такий негативний образ адвоката слід змінювати та показувати ті випадки, коли адвокати в складних справах домоглися позитивних результатів, а також розповідати суспільству про випадки позбавлення статусу адвоката. Адвокати пам'ятають і знають, скільки колег загинуло під час виконання ними складних професійних завдань через участь в гучних або коштовних справах та небажання змінити свою правову позицію на вимогу більш сильної сторони. Отже, про такі факти має знати й суспільство...

Щодо іншої думки авторів, то очевидно, що дискусійним сьогодні можна вважати питання про те, а чи може держава втручатися в питання адвокатського самоврядування і визначати обов'язкові структурні елементи, які встановлені в розділі VII Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». З буквального аналізу п. 14 Конституції України випливає, що виключно законами України визначаються **засади** (*підкреслено авторами*) організації та діяльності адвокатури.

Отже, Законом мають бути сформульовані лише засади, а не конкретні структурні елементи адвокатури України. Виходить, що адвокатське самоврядування має формуватися самими адвокатами і з цим важко не погодитися, якщо не брати до уваги державні інтереси в прозорості діяльності адвокатури і адвокатів, які виконують, надані державою, повноваження.

Звідси випливає парадоксальна ситуація, що адвокати мають бути наділені повноваженнями на внесення змін до Закону, але це неприпустимо з правової точки зору, оскільки зміни до Закону приймає Верховна Рада України. З іншої сторони цього можна досягнути іншим шляхом, якщо внести зміни до Закону і визначити, що питання організації адвокатури будуть регламентуватися Статутом Національної асоціації адвокатів України за рішенням з'їзду адвокатів України, а в Законі залишити лише загальні організаційні питання. Зокрема, у тезах конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (10 листопада 2023 р. м. Одеса) було запропоновано створити спеціальний *третейський суд адвокатів*, з відповідними повноваженнями з розгляду звернень осіб та адвокатів на правопорушення, що мали місце в діяльності адвоката [11]. А у даній статті розглянемо, якими способами можливе впровадження цієї авторської концепції.

Перший спосіб зводиться до того, замість дисциплінарних палат кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури доцільно ввести третейський суд адвокатів з передачею повноважень такому суду не тільки щодо застосування відповідних дисциплінарних санкцій до адвокатів, а й вирішення інших спірних питань та компенсації завданої шкоди, що потребуватиме внесення змін до Закону, але це довгий шлях впровадження і можливі неочікувані результати.

Другий спосіб, передбачає, що на законодавчому рівні можна встановити альтернативний варіант притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності та вирішення інших спорів третейським судом адвокатів або кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями і право вибору залишити за скаржником.

Третій спосіб передбачає, що поряд з відповідними комісіями шляхом внесення відповідних змін до Статуту НААУ запровадити діяльність *третейського суду адвокатів* зі встановленням

права такого суду застосовувати відповідні санкції до адвокатів та встановлювати інші обов'язки адвоката, а право вибору органу, до якої звернеться конкретна особа, залишити за скаржником, частина з яких є адвокати, які невдоволені діяльністю колег. В такому разі можна буде проаналізувати діяльність КДКА та ВКДКА в порівнянні з діяльністю третейського суду адвокатів і визначити раціональність тієї чи іншої інституції, а також виважено прийняти рішення про вдалість експерименту чи ні. Уявляється, що такий варіант більш виважений і раціональний, оскільки застерігатиме від можливих помилок як в самій гіпотезі, так і при виборі кандидатів в третейські судді. Останнє положення найбільш актуальне через те, що, як свідчить судова практика і численні відповідні реформи судочинства, при впровадженні іноземного досвіду, цікавих гіпотез, всі вони погано працюють, оскільки на стику теорії та ментальності багатьох суддів відбувається викривлення, що призводить до загальних негативних результатів.

Слід зазначити також, що кардинальна перебудова органів адвокатського самоврядування захищена, оскільки за ч. 4 ст. 45 Закону *Національна асоціація адвокатів України утворюється з іздом адвокатів України та не може бути реорганізована*.

Дійсно, з великою долею ймовірності можна припустити, що у цій нормі мав бути використаний *інший термін*, який застосований в наступному реченні цієї норми, а саме «ліквідована». У цьому зв'язку виникає питання, а хто ж має право на реорганізацію діяльності НААУ, якщо не самі адвокати, які вправі визначити доцільність розпуску і/або припинення діяльності НААУ як певної організаційної структури? Питання риторичне, але відповідь на нього необхідно належно обґрунтувати.

Так, важко погодитися, що ліквідація Національної асоціації адвокатів України може бути здійснена лише на підставі Закону. Абсолютно легальна асоціація, створена відповідно до законодавства, не може бути ліквідована Законом, оскільки такий закон суперечитиме іншим вимогам законодавства. Зокрема, такий закон буде погіршувати права адвокатів, а це суперечитиме ст. 58 Конституції України.

Гіпотетично розглянемо потенційну можливість одночасного припинення прав на адвокатську діяльність всіма адвокатами України за власним бажанням, що в результаті станеться? Фактично, закон декларуватиме наявність НААУ, але де факто такого об'єднання не буде. Припустимо, закон де юре ліквідує НААУ, але де факто адвокатське самоврядування існуватиме через те, що законом не можна ліквідувати недержавну некомерційну професійну організацію, статут якої був належно зареєстрований.

Для порівняння, в ст. 19 Закону України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 року передбачалася можливість для адвокатів та адвокатських об'єднань створювати регіональні, загальнодержавні та міжнародні спілки та асоціації, а не певну, затверджену Законом структуру органів адвокатського самоврядування з певною назвою. Не зважаючи на те, що і до 2012 року існували об'єднання адвокатів, новим Законом всю організаційну структуру адвокатури було ліквідовано, по суті, зобов'язано переобрати органи адвокатського самоврядування. Сподіваємося, що наступний подібний Закон не пройде і адвокатура здатна буде обрати виважений шлях свого реформування.

Тому адвокати мають конструктивно-критично аналізувати нові напрямки і форми самоврядування, зокрема, авторська гіпотеза про введення третейського суду в структуру НААУ має певні позитивні моменти. Так, кошти за розгляд справи третейським судом адвокатів будуть залишатися в НААУ, відповідні кошти за витрати часу і зусиль на підготовку матеріалів, участь у справі адвоката так само можна буде стягувати з правопорушника або скаржника, якщо останній не доведе факт правопорушення з боку адвоката. Крім того, в цьому суді можна буде заявляти про порушення інтересів всіх адвокатів, а також стягувати завдану моральну шкоду НААУ від дій адвоката-правопорушника, що стосується ділової репутації, або встановлений у Статуті штраф тощо.

Третя авторська думка зводиться до того, що структурування органів адвокатського самоврядування неодмінно позначатиметься на свободі адвокатів, оскільки на забезпечення діяльності всіх органів адвокатського самоврядування потребуватимуться кошти, а це впливатиме на розмір членських внесків в сторону їх збільшення. В той же час, при структуруванні зростають вимоги до адвокатів щодо підвищення їх кваліфікації, участі в різних органах самоврядування, таких як комітети, ради, комісії тощо. *Наприклад*, в структурі органів адвокатського самоврядування України передбачено 49 комітетів, до складу яких включено різну кількість адвокатів, але загальна кількість задіяних адвокатів дуже значна. Якщо проаналізувати назви цих комітетів, то може скластися враження, що адвокатів турбують проблеми будівельного права та подібні, а не основна

функція – надання правничої допомоги. Якщо припустити, що ці комітети реально працюють, то виникне питання, а навіщо акумулюється і куди спрямовуються наслідки діяльності конкретного комітету – певна правова інформація? Можна зрозуміти важливість і значимість роботи комітетів: захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ; з питань адвокатської етики; з питань верховенства права, але комітет з питань незалежності правосуддя та судової влади [12] аналізує «чужу» правову матерію. Адвокатська діяльність хоча й безпосередньо пов'язана із судочинством, але адвокатам слід дбати за власну незалежність, а не про незалежність суддів. Адвокати доволі часто намагаються притягнути суддів до дисциплінарної відповідальності, а не відстоюють їх незалежність. Зокрема, діяльність останнього комітету мала б активізуватися, оскільки Президентом України передбачається «*проведення Вищою радою правосуддя перевірки всіх суддів Верховного Суду на предмет можливого вчинення ними дисциплінарних проступків або грубого чи систематичного нехтування обов'язками судді, підтвердження законності джерел походження майна. Також ідеться про можливість проведення ефективного і прозорого кваліфікаційного оцінювання суддів за кращими світовими стандартами та методиками як одного з пріоритетних завдань Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. При цьому передбачається можливість запровадження періодичного психофізіологічного опитування суддів із застосуванням поліграфа*» [13] тощо. З одного боку, такі новації можна сприймати як порушення принципу незалежності суддів, а з іншого – намагання навести лад у судочинстві, що можна розцінювати як реакцію на нещодавній скандал, пов'язаний з головою Верховного Суду [14].

Висновок: Отже, цілком ймовірно на даний час здаються відповідні реформи й в адвокатурі, які стосуватимуться самоочищення адвокатури, однак цей процес краще започатковувати самим адвокатам, ніж очікувати відповідних законодавчих ініціатив від влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про адвокатуру. Закону України від 19.12.1992 р. № 2887-XII. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/150501__52742312 (втратив чинність) (дата звернення 22.01.2024 р.).
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 05.07.2012. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text/> (дата звернення 22.01.2024 р.).
3. Статут недержавної некомерційної професійної організації «Національна асоціація адвокатів України», затверджений рішенням Установчого з'їзду адвокатів України 17 листопада 2012 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshi-dokumenty/statut_naau.pdf (дата звернення 22.01.2024 р.).
4. Бакаянова Н.М. Генезис та сучасний вимір адвокатського самоврядування в Україні. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2020 р.) / [редкол.: Т.Б. Вільчик (голова) та ін.]. Харків: Право, 2020. С. 23–27.
5. Бочуляк Н.І. Адвокатське самоврядування в контексті сучасних світоглядних орієнтирів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук, 12.00.12. Хмельницький, 2020. 23 с.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 22.01.2024 р.).
7. Фулей Т. Правосуддя у справах щодо воєнних злочинів в Україні: перші виклики. Слово національної школи суддів України. № 3-4 (40-41). 2022. С. 6–29.
8. Верховенство права та право на захист: Україна в центрі уваги на засіданні ВІС в ІВА. URL: <https://unba.org.ua/news/8480-verhovenstvo-prava-ta-pravo-na-zahist-ukraina-v-centri-uvagi-na-zasidanni-bic-v-iba.html> (дата звернення 22.01.2024 р.).
9. Підміна дисциплінарних органів адвокатури судом знищує правозахист, – Лідія Ізовітова. URL: <https://unba.org.ua/news/8509-pidmina-disciplinarnih-organiv-advokaturi-sudom-znishue-pravozahist-lidiya-izovitova.html/> (дата звернення 22.01.2024 р.).
10. У НААУ з'явився спікер. URL: <https://unba.org.ua/news/8488-u-naau-zyavivsyia-spiker.html/> (дата звернення 22.01.2024 р.).
11. Фурса С.Я. Дисциплінарне провадження проти адвоката: доцільність створення третейського суду адвокатів //Матеріали 13-ої Міжнародної науково-практичної конференції «Адвокатура: минуле, сучасність, майбутнє» (10 листопада 2023 р. м. Одеса) Одеса, Юридична література. 2023. С. 320–328.

12. Комітети. НААУ. URL: <https://unba.org.ua/komitety> (дата звернення 22.01.2024 р.).
13. Президент затвердив рішення РНБО про прискорення судової реформи. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3730024-prezident-zatverdiv-risenna-rnbo-pro-priskorennja-sudovoi-reformi.html> (дата звернення 22.01.2024 р.).
14. Михайлов Д. Справа Князева: адвокат Горєцький визнав вину і пішов на угоду із САП. URL: <https://susilne.media/593207-sprava-knazeva-advokat-goreckij-viznav-vinu-i-pisov-na-ugodu-iz-sap/> (дата звернення 22.01.2024 р.).